1

נשמה וזיכרון חנה ניסמן

לבני לנכדי ולבאים אחראי:
מי יתן ותרצו לדעת, ותאהבו להכיר –
את אשר קדם לכם.

רסיסי זכרונות
נסיון לפתוח את המגירה

הקשר אל העבר

הקשר שלי אל עברי שנסגר לו באיזו מגירה שכוחה,
אשר בתוכי, לא מרפה ממני. מה קרה ואיך זה קרה
שלא יצרתי במשפחה שלי אוירה של ידיעת העבר,
שיחה חופשית ופתוחה על מה שהיה, על בני משפחתי,
המשפחה שבה נולדתי וגדלתי?
על מה שקרה להם? מה הם היו בשבילי?
איך השפיע ומשפיע עברי על חיי?
מאליו מובן שהשפעתו ניכרת גם על חייהם
של בני משפחתי בהווה, המשפחה אשר אני הקמתי.
ב-1979 נסענו לארצות הברית לחתונה של בננו עופר עם רונדה.
פגשנו שם והכרנו את משפחתה של רונדה.
משפחה גדולה עם קשר יפה בין ההורים, למרות שאינם חיים ביחד.
הצעירים במשפחה הזאת יודעים על קורות המשפחה ועל בניה,
ומכירים את עברם. ההיכרות הזאת והמעשה של סבתא דיקסון,
הענקת אלבום משפחתי לכל הנכדים, הרשימו אותי מאוד.
פתאום ניצבתי לפני השאלה: איך זה קרה שהבנים שלי בקושי
יודעים משהו על הסבים שלהם, שהם הוריי? שלא לדבר על בני דודים
ועל הקורות אותם.
בשנים האחרונות גברה בארץ ההתענינות והמודעות הציבורית
לכל מה שקשור בשואה, ליחס של דור השואה אל עברו ולהשפעה
של השואה על בני הדור השני והשלישי.
ספרים נכתבו, קראתי חלק מהם. הוקדשו לנושאים האלה שידורי
טלויזיה ורדיו, סרטי קולנוע. מאמרים עסקו בכך, ספרות יפה נוצרה,
הקשורה בנושאים ובמאורעות האלה. עקבתי אחרי רבים מהם.
אזכיר רק את הדושיח בין עמוס עוז ויצחק בן אהרון,
את ספרה של נאוה סמל " כובע זכוכית", ספרו של דוד גרוסמן
"עיין ערך אהבה", ספרו של אביגדור דגן "רחוב ושמו ממילא",
שמתוכו הבאתי את המוטו לספרי זה.
לאחרונה הגיעה לידי חוברת שראתה אור בקיבוץ געתון,
בשם "לפני בוא השיכחה".קובצו בה סיפוריהם האישיים של
חברים התנועת השומר הצעיר בהונגריה, שרובם הם חברים אישיים שלי.
בחוברת הם מספרים על עברם ועל ילדותם ועל תקופת המלחמה.
אולי החוברת הזאת היא שנתנה לי את הדחיפה האחרונה לכתוב.
על השאלה למה לא דיברתי עד כה, למה לא סיפרתי במשך כל השנים,
אפשר להסתתר מאחורי הטענה, שבעצם לא נשאלתי על מה שקרה לי,
וזו טענה נכונה, אך חסר בה העיקר.
והעיקר הוא שעם סיום המלחמה עשיתי תפנית חדה ומהפכנית.

אני חזרתי אל החיים והחזרה אל החיים, בתנאים ובימים ההם,
לא ניתן היה לעשות ולבנות על בסיס של זכרונות העבר.
הייתי חייבת להעביר קו על מה שהיה או לפחות לסגור את הדפים
ההם ולטמון אותם באיזו שהיא מגירה נעולה.
איך שלא אכנה את התהליך ההוא – גם היום אני חושבת
שהוא היה בבחינת הכרח המציאות למי שרוצה ומתאמץ לחזור אל החיים.
היום הדברים ברורים לי ואני מתחזקת בדעתי זו יותר ויותר עם הזמן
שדרכי לחזור לחיים לא היתה מיוחדת לי, אלא אופיינית לרבים מבני דורי
אני מרגישה את עצמי מתקשרת לשרשרת המורכבת מאנשים כמוני,
אשר בחייהם אירע שבר בעקבות השואה, וכדי להתגבר על השבר הזה
הם בחרו בדרך של ניתוק מן העבר, התרכזות בהווה ומבט במופנה
בעיקר אל העתיד.
כך כותב יוסף בן פורת, חבר קיבוץ געתון בשולי הספר של הקיבוץ:
"הרבה התלבטויות והיסוסים הקדימו את הוצאת הספר.
האם הגיע הזמן, האם יעמוד לנו הכוח?
40 שנה עברו, המרחק בזמן, המרחק מהמקום, בו התרחשו
המאורעות המסופרים, איפשרו לחברים להשתחרר ממועקות,
שהדחיקו את נושא השואה, ולספר את סיפורם האישי.
ניסינו להתכחש לעברנו, הנושא היה כמעט טאבו בפני ילדינו.
מה שהחמצנו אצל ילדינו, אולי נכדינו יבקשו לדעת?"

ההחלטה לכתוב לא היתה לי קלה, אבל הרגשתי צורך וחובה
לעשות זאת בשביל הבנים והנכדים, למלא את החלל, שנוצר
גם בחיים שלהם...
ואולי טוב מאוחר מאשר בכלל לא.
אני עומדת בפני קושי נוסף, והוא הליקוי בזיכרון שלי.
זה ענין מאוד אישי, שייך לי, ואני מאוד מתקשה להסביר אותו.
אולי זה פגם הכרתי – פיזיולוגי?
אולי זו תוצאה – במידה מסויימת של כל מה שעבר עלי?
על כל פנים הליקוי הזה קיים ואני מודעת לו מזמן.
הוא קיים לא רק לגבי התקופה שלפני המלחמה, אלא שגם
זו שאחריה. הדבר מאוד מעסיק אותי, מפריע לי ולא פעם
מביך אותי.
בנסיונות ובמאמצים המחשבתיים שלי להעלות זכרונות מן העבר
אני רואה ספר, שדיו שחור נשפך עליו, והדיו מכסה
שורות ודפים שלימים של הספר ואני רוצה להתחיל לקרוא בו,
לא נשאר לי אלא לנסות לקרא את הקטעים שנשארו נקיים מהדיו.
את המלאכה הזאת אני מתחילה לעשות כאן ועכשיו.

ילדות בחיק המשפחה

נולדתי ב-Budapest כבת הבכורה במשפחת פוקס.
בת שלוש הייתי כאשר הוריי עברו לגור בעיר הולדתה של אימי
Nyiregyhaza שם גרה משפחתה של אמי מזה דורות,
כמתאיים שנה על פי המסורת המשפחתית.
ילדותי נשארה בזכרוני כילדות מאושרת. הייתי ילדה עליזה
ואופטימית. את זאת אני זוקפת לזכותה של אמי, שהיתה אישה
יוצאת מן הכלל, חמה וחכמה, משכילה וחרוצה. היו לה כישורים

והכשרה בהרבה תחומים, וזה היה דבר די נדיר באותם הזמנים.
שמה של אמי הוא Aranka (בעברית זהבה), היא נולדה ב-1892
היא ידעה שפות, גרמנית וצרפתית, היא למדה נושאים
בתחום האמנויות. היא אהבה ספרות ושירה, עסקה בצילום
באופן מקצועי, היא ידעה לשחות, וכנערה השתתפה
בתחרויות שחיה,היא ידעה לבשל ולתפור, לכתוב במכונת כתיבה.
נשארו לי מכתבים שלה כתובים במכונת כתיבה.
היא העניקה לי הרבה מכל מה שידעה, אהבה והאמינה.
היא היתה לי גם חברה.
אבי נולד ב-1890,שמו Lajos (לודויג בגרמנית).
הוא היה אדם סגור יותר מאמי. הקשר שלי אליו היה פחות חזק.
היה עורך דין במקצועו, עסוק בעבודתו, התפנה מעט ליצירת
קשר עם ילדיו. אני זוכרת ששאל אותי פעם באיזו כיתה אני לומדת?
הדבר נשמע לי משונה כבר אז.
הוא היה אדם נאה וגאה. העריך אנשים על פי השכלתם.
היה שומר מסורת, לא קיצוני ולא קנאי, התפלל כל יום, ושומר שבת.
הוא היה אדם עַצבני.לא פעם צעק עלינו, והתנהגותו זו
נותרי בי כנקודה אפלה של הילדות.
אבי לא הסתדר טוב עם המשפחה של אמי ועל רקע זה היו
כל מיני אי-נעימויות.
על משפחתו של אבי לא ידוע לי הרבה. הוא התיתם מאביו
כשהיה בן שמונה עשרה. כמובן שלא הכרתי את סבי זה.
אחותו היחידה של אבי גרה יחד עם אמם בסלובקיה
ב-Presov Eperjes. אחי ואני היינו נוסעים עם אבי לבקר אותם
פעם בשנה. נסיעות אלה זכורות לי כחוויות נעימות.
היו לי שם שלושה בני דודים. את אחת מהם פגשתי בפעם אחרונה
בפראג בדרך עליתי ארצה בשנת 1947.
מאז אינני יודעת דבר עליהם.
הסבתא והדודה ניספו בשואה בשנת 1942
כאשר נודע לנו הדבר בהונגריה, אבי נעשה חזק יותר באמונתו
היהודית והרבה להתפלל.
אבי היה אדם ישר והגון, איש החוק. הוא היה פטריוט הונגרי,
לחם במלחמת העולם הראשונה בדרגת קצין פרשים.
הוא לא האמין שבהונגריה יכול לקרות מה שקרה בפולין ובסלובקיה
הוא כיבד את החוק עד כדי תמימות. כאשר בת אחותו ברחה
מסלובקיה אלינו בשנת 1942 לא חשב אבי שאנחנו צריכים
להסתיר אותה, שהרי השלטונות צריכים להבין שהיא בת משפחה
שלנו, ועל כן היא תהיה אצלנו. הוא רצה לסדר לנ תעודות
חוקיות. אנחנו-אגב- התגוררנו ליד המשטרה.
אחי Miklos שקראנו לו מיקי היה ילד שובב וחמוד.
כילדים היינו רבים הרבה וזה העציב את אמי מאוד. הוא היה
שנתיים וחצי צעיר ממני. הוא היה ילד ש"עושה בעיות",
וכעסו עליו הרבה. אני הייתי "הילדה הטובה" תמיד בסדר. רק בשנים אחרונות
הבנתי שכנראה שילמתי מחיר לא קטן עבור המעמד הזה של תמיד בסדר
בתקופת הילדות. שנינו היינו מאוד שונים באופי.
בגיל ההתבגרות היו לנו מסלולי התענינות שונים, אני בתנועה
והוא לא. בבית ספר תיכון הוא למד עם גברי, היום איש קיבוץ עין דור.
אחי נלקח למחנה ולא חזר משם.

מצבה הכלכלי-כספי של משפחתנו היה קשה רוב השנים.
גם אמי עבדה לפרנסת המשפחה, לרוב כתופרת.
כילדים גדלנו באוירה של הדאגה הזאת לקיום הכלכלי
והיינו שותפים לה.
אני זוכרת היטב שלא היה להוריי כסף לשלם את שכר הלימוד
שלנו ואני זוכרת עד כמה הכבידה עלי העובדה והידיעה הזאת
וכמה שהתביישתי בגללה. חיינו באוירה של מצוקה
רק בדבר אחד לא הורגש הלחץ הכספי והוא המתנות לימי
ההולדת שלנו. אני זוכרת את הערב שלפני היום הולדת שלי,
את הכנת ההפתעות.
היו קוראים לי שאבוא לראות את כל המתנות, שהכינו.
הסבים –הורים של אמי-גרו באותה עיר, היינו מבקרים אצלָם
הרבה. מצבם הכלכלי היה הרבה יותר טוב משלנו.
אפשר לומר שהם היו עשירים. אמנם הדבר לא היה מורגש,
כי הם חיו די בצניעות.
אני זוכרת שאצְלם היתה מקלחת עם אמבטיה, זה היה דבר די
חדשני ונדיר באותם הזמנים.
אנחנו הלכנו אליהם פעם בשבוע להתרחץ באמבטיה.
היתה זאת חוויה נעימה ומיוחדת
בכלל היינו אצלם בחגים ובשבתות, ואני מאוד אהבתי להיות שם.
בחגים, בעיקר בפסח, כל המשפחה היתה מתאספת, שתי אחיותיה
של אמי עם משפחותיהן, דודה ELLA' אמא של JOZSI
דודה MARGIT אמא של גיורא, Bela אח של אמא ואשתו OLGA
שלא היו להם ילדים.
מכל המשפחה הכי אהבתי את הסבא שלי. הוא היה איש עסקים ומסחר
היתה לו מחצבה וכרם ענבים באזור המפורסם של יין בהונגריה
הנקרא TOKAJ
כילדים נסענו לשם לא פעם וראינו איך מייצרים את היין.
לרוב מכר סבא את היין בסיטונות,אבל היו שנים שהיין נמכר בבית של
סבא ואני זוכרת אנשים שיכורים, שהייתי מפחדת מהם.
נשארו לי מעט זכרונות לא נעימים מהשיכורים ההם.
סבא שלי היה אדם גבוה ומרשים, בעל זקן מיוחד, כמו של
FERENC JOZSEF הקיסר האוסטרו-הונגרי.
סבא שלי הירבה בנסיעות עסקיות. הוא נסע פעמים רבות
לעיר הבירה BUDAPEST . הוא אהב מאוד תיאטרון, היה הולך לראות
הצגות והיה מספר לנו על מה שראה.
היו מתלוצצים אתו על כך שהיה מאוהב באחת השחקניות
המפורסמות HONTI HANNA
כילדה אהבתי מאוד לשבת על הברכיים שלו, והוא אמר לי שאני
צריכה לשלם לו בנשיקות בעד ה"מינוי" הזה. כמובן הסכמתי
ברצון והמטרתי עליו שפע של נשיקות.
סבתא שלי היתה אישה נמוכת קומה ודקת גיזרה.
סבא מאוד אהב לפנק אותה. תמונה שנשארה בזכרוני: אחרי
ארוחת הצהריים סבא נהג לשתות קפה שחור, טובל קובית סוכר
בקפה שלו ומגיש אותה לפיה של סבתא.
את סבתא אני זוכרת כאישה פדנטית מאוד, הדואגת לנקיון.
אני זוכרת אותה מנגבת אבק בכל פינה.

בחדר שינה שלהם היו תלויות על הקיר מול המיטות שלהם תמונות של ששת הנכדים.
סבתא היתה כותבת הרבה מכתבים. היא ידעה את התאריכים של כל ימי ההולדת של כל בני המשפחה וכתבה לכולם.
גם לה וגם לסבא היו עשרה אחים ואחיות לכל אחד.
אם אני זוכרת נכון, אני הכרתי את רובם.
בשנת 1939 חגגנו חתונת הזהב של הסבים ולי נשארה תמונה משפחתית למזכרת.
סבא שלי נפטר ממחלה בשנת 1943 וכל יתר בני המשפחה ניספו בשואה.

חלק מזכרונות הילדות שלי קשורים בבית הכנסת.
הוריי היו הולכים לבית הכנסת להתפלל בכל שבת וחג.
היו להם מקומות קבועים. היה זה מין "מינוי" שהיו משלמים עבורו כל שנה. אנחנו הילדים היינו משחקים בחצר של בית הכנסת בזמן התפילה. ליד בית הכנסת היה בית הספר היסודי, היהודי.
שם למדתי במשך 4 שנים של כיתות יסוד.
כל מיני רסיסי´ זכרונות עולים בי כאשר אני נזכרת במקום הזה.
אחד מהם הוא שהיה מאוד חשוב בשבילי להגיע בזמן ללימודים, ובמשך 4 השנים שלמדתי שם לא קרה שאיחרתי. אם לא הספקתי לקום די מוקדם, העדפתי ללכת לבית הספר ללוא ארוחת בוקר.
וכך קרה פעם שאמא שלי באה לבית הספר והביאה לי את המשקה של הבוקר. הדבר הזה הביא אותי מאוד במבוכה.
אני זוכרת טוב את המורה שלי, הגברת GIZI . אני הייתי תלמידה טובה, אבל פעם אחת קרה שהיא נתנה לי סתירת לחי בגלל איזו שגיאת כתיב שכתבתי. הוריי מעולם לא היכו אותנו, לכן המקרה הבודד הזה נשאר חרות בזכרוני.
לאמי היו יחסים טובים עם המורה, ואני זוכרת שבפורים הייתי, מביאה למורה משלוח מנות-קרם שניט- שאמי אפתה בשבילה.
אני זוכרת בילויים בשנות הילדות, כמו החלקה על הקרח בחורף.
הייתי די טובה בזה.
בקיץ היינו נוסעים בחשמלית לאגם SOSTO שהיה מחוץ לעיר ושם למדתי לשחות.
ספורט נוסף שהיה בבית שלנו הוא משחק פינג-פונג. היה לנו שולחן מתאים לזה. היינו משחקים בזה הרבה
היו לנו הרבה צעצועים. אני מאוד אהבתי בובות. היתה לי בובה שידעה לבכות, וזה היה דבר מיוחד באותם הזמנים. היו לי גם כלי בובות שהסבים הביאו לי מ -KARLSBAD אחד המקומות הנופש המפורסמים בצ'כיה הידוע בכלי ההרסינה שלו.
מגיל צעיר בת שבע או שמונה הייתי, הלכתי לבית ספר לריקודים.
מאוד אהבתי לרקוד. כשהייתי בת שתים עשרה הייתי מאוהבת בפעם הראשונה בבחור שהכרתי בבית ספר לריקודים. הוא היה בן חמש עשרה, לא יהודי, אביו היה שופט. הם גרו בבנין של בית העירייה, מול הבית של הסבים שלי. הם גרו בקומה שלישית ואני זוכרת איך שהיה זורק לי מלמעלה מכתבי אהבה.
היו לי קשרים חברתיים עם הבנות היהודיות בכיתה של הגימנסיה.
היינו ארבע בנות ידידות. למדנו יחד לקראת בחינת הבגרות.
קמנו בארבע בבוקר ולמדנו ברצינות רבה. התוצאה היתה, שארבעתנו

עמדנו בבחינה בהצטיינות. שלושת חברותייהן:BOLGAR KLARI
שגרה באמריקה ואין לי קשר אתה, השניה היא אחותו של DICI
WEINSTOCK EVA גרה באוסטרליה ואנחנו מידי פעם מחליפות
מכתבים, השלישית היא FRIED MIMI גרה בארץ בסביון
היינו נפגשות מידי פעם.

נעורים בתנועת "השומר הצעיר"
נכנסתי לתנועת "השומר הצעיר" בגיל שש עשרה.
עד אז כמעט ולא היה לי קשר, וגם לא ידע על הציונות.
כמו רוב יהודי הונגריה התחנכתי באוירה של זהות יהודית-הונגרית.
אחרי בית הספר היסודי היהודי עברתי לגימנסיה לבנות.
היה זה מוסד נוצרי-אוונגלי. למדנו גם בשבת, אבל לנו –הבנות היהודיות-
היתה הזכות לא לכתוב בשבת. היו לנו הבנות היהודיות שיעורי דת
נפרדים. המורה ליהדות היה מאוד לא מוצלח, ואנחנו עשינו צחוק
מהשיעורים שלו. הוא היה שואל אותנו בתחילת כל שיעור,
מה למדנו בשיעור הקודם, ותמיד ענינו לו שבשיעור הקודם למדנו
את משפט שלמה, מפני שזה היה הסיפור המקראי היחיד שידענו.
כך קרה שההשכלה שלי בתחום היהדות – התנ"ך והיסטוריה יהודית-
היא מעטה מאוד. אבל היתה לי מודעות ואפילו גאווה רבה על
זהותי היהודית. אני זוכרת שפעם אחת בת נוצריה מהכיתה הביעה
ביטוי אנטישמי, ואני נתתי לה סתירת לחי.
יחד עם זה הנאמנות למולדת ההונגרית באה גם היא לידי ביטוי,
ואני זוכרת את עצמי משתתפת בהפגנה, יחד עם כל תלמידות
הגימנסיה, שתמכה בהחזרת השטחים להונגריה, שטחים שנלקחו
ממנה במלחמת העולם הראשונה. הפגנה זאת נערכה בשנת 1936
ואני בת 12 צעדתי עם כולם בהפגנה וצעקתי עם כולם את הסיסמה
"הכל בחזרה! טרנסילבניה בחזרה"
בהונגרית: ERDElyt vissza! MINDENT VISSZA
בשנת 1939 התחילו לארגן בעיר שלנו את תנועת
"השומר הצעיר".הצטרפתי לתנועה בשנת 1940
ואני בת 16. היתה זו מהפכה גדולה מאוד בחיים שלי:
תפיסת העולם, סגנון הלבוש, יחסי בנים-בנות,
הכל השתנה באופן מהפכני. אני זוכרת שבהתחלה אמרתי
שלא אוותר על שני דברים:על אמונה באלוהים, ועל ריקודים
סלוניים. אבל שני הדברים הללו עברו אצלי שינוי מהיר מאוד.
המפגשים בקן של "השומר הצעיר", הרעיונות על ארץ ישראל,
על הקיבוץ, על עלייה, על סוציאליזם – לכל אלה נתפסתי
בהתלהבות עצומה. למדנו וקראנו הרבה, יחד בקן וגם כל אחד לחוד
את כתבי בורוכוב, מרכס, אנגלס.
יצאנו לטיולים, למדנו צופיות, למדנו עברית, היינו צמאים לדעת,
הרגשנו שאנחנו בונים לנו עולם חדש והשקפת עולם חדשה,
ואנחנו נבנים בתוכה ועל ידה.
התנועה הפכה להיות אהבת הנעורים שלי.
בתנועה הכרתי את DICI הוא יצחק ויינשטוק, הוא היה חבר שלי
כל ארבעת השנים עד שנשלחנו לאושויץ.
היינו זוג, כפי שקראו לזה בתנועה, חלמנו יחד על עלייה לארץ,
ועל הקמת משפחה בקיבוץ.
גם הוא לא חזר מן התופת.

התנועה מלאה את חיי תוכן. היתה לי הרגשה שמצאנו דרך לפתור את בעית היהדות, שמצאנו פתרון לבעית האנטישמיות, שיש דרך לצאת מן ההרגשה של היותנו נחותים ומושפלים בין הגויים.
התיאוריה של בורוכוב על הצורך בהעמדה מחדש על הבסיס של הפירמידה היהודית הגלותית ההפוכה, רעיונותיהם של אבות הציונות והסוציאליזם –פתחו לנו חלון לגאולה של עם, שאליו הרגשנו שייכים.
לא היתה זאת סתם סיסמה, כפי שאולי מצלצלים המילים האלה היום, היתה זו ממשות קיומית, שבתוכה שזור חלום, אשר כל אחד יכול לקחת חלק בהגשמתו.
עד כמה היה הלימוד חלק מן החוויה היומיומית שלנו תוכיח העובדה, שהיינו הולכים ביער בטיול רומנטי, זוגות אחדים של צעירים מאוהבים, יושבים שם על ספסל וקוראים את ספרו של קאוטצקי על כלכלה מדינית.
אני חושבת שבתקופה הזאת של חיי ספגתי עמוק עמוק לתוכי את הרעיון, שלקיום האנושי היומיומי חייב להיות גם תוכן רוחני.
היינו נפגשים בקן שהיה בחצר של בית הכנסת או לפעמים בבתים של חברי התנועה, בעיקר בימי שישי ל"עונג שבת" נשארה בזכרוני תמונה: אנחנו יושבים במאפיה של המשפחה של יעקב דויטש, ושרים שירי ארץ ישראל.
היו הורים רבים שהתנגדו לכל הפעילות הציונית הזאת של ילדיהם, וראו בה מעשה מסוכן. כך גם אבי.
אמי גם לא היתה ציונית לפני כן, אך בזכות הקשר החיובי שהיה בינינו, היא קיבלה את דרכי, ולא פעם היתה מתווכת ביני לבין אבי, כאשר זה היה נחוץ.
היחידה שהיתה ציונית במשפחה שלנו היא אמא של גיורא, הדודה MARGIT. היא ידעה עברית, ובאמצעותה התחלתי לרכוש את ידיעתי בשפה העברית.
כאשר התנועה ירדה למחתרת, וסגרו את הקנים שבעירי השדה, התרכזו חברי התנועה בעיר הבירה בודפשט. כך עשיתי גם אני, כאשר סיימתי את בחינות הבגרות בשנת 1942 עזבתי את הבית ו"עליתי" לבודפשט. צעד זה נעשה נגד רצונו ובלי הסכמתו של אבי. לגביו היה זה כאילו אני נוסעת לביקור קרובים באחת מערי השדה שבדרך לבירה. משם לא חזרתי הביתה.
במכתב הסברתי את נימוקיי למעשה הזה
בבודפשט מצאתי עולם רחב, חדש ומענין. הכרתי הרבה חברים חדשים משכבת הגיל שלי, ביניהם את מרצ'ה ועמרם, היום חברי עין דור
בפעם הראשונה בחיים שלי יצאתי לעבוד לפרנסתי, עבדתי במאפיה עבודה פיזית קשה שלא הייתי רגילה אליה בכלל.
אצלנו בבית אמא שלי לא נתנה לי לעבוד, וגם לא לימדה אותי את עבודות הבית הרגילות.היא נהגה לומר:"את צריכה רק ללמוד, ועוד תספיקי לעבוד".
אהבתי את העיר הגדולה, את הזרם העצום של האנשים.
בגלל המצב של אי-לגליות היה בלתי אפשרי לקיים את פלוגות ההכשרה

שבהן כל חברי התנועה מאותה שכבת גיל היו גרים יחד כקולקטיב,
ולכן גרנו בקבוצות של שניים שלושה חברים בחדר או בדירה קטנה.
אני גרתי עם אחותה של חוה סולומון- לולו ברמט.
כל הפעילויות, כל המפגשים היו מלווים פחדים, פן יתפסו אותנו.
היתה זאת תקופה שבה ברחו חברי התנועה שלנו מסלובקיה להונגריה,
והיה צריך להסתיר אותם ולמסור להם את התעודות של חברי התנועה
המקומיים.
אי אפשר לספר על התנועה בתקופה הזאת מבלי להזכיר את
צבי סילג'י. הוא היה חבר מבוגר של התנועה. אם אנחנו היינו
בני 18-20 , הוא בודאי היה בן ארבעים. היה אינטקטואל מזהיר,רווק.
הוא היה מעין מורה רוחני שלנו. הוא ריכז סביבו חוג צעירים,
בעלי נטיה אינטלקטואלית מסויימת, אני ודיצי ביניהם.
נדלקנו לרעיונות שלו, היינו צמאים לדעת, למדנו ממנו על גדולי
הסופרים והפילוסופים, הקלסיקנים כמו קנט וניטשה.
הוא העשיר את החיים שלנו ואת עולמנו הרוחני, יחד עם זה,
בפרספקטיבה של הזמן שחלף, אני מעריכה שהיה בקשר הזה
משהו מיסטי, בכל אופן לא די ריאלי. הוא העלה אותנו לספירות
הגבוהות של הרוחניות, וקצת איבדנו את הקשר אל הקרקע היציבה.
כמובן שלא כך ראינו זאת באותם הימים. כל זה קרה שנה שנתיים
לפני הכניסה של הגרמנים להונגריה.
צבי סילג'י הגיע לשווצריה ברכבת קסטנר. אני לא פגשתי אותו לאחר
המלחמה. בשנות השבעים הוא פנה לקיבוץ שלנו אל אריה יערי
כדי להתקבל לעין דור. היו מוכנים לקבל אותו אבל בסוף הוא לא הגיע
והוא נפטר כמה שנים אחרי זה.
בתקופה הזאת של אי-לגליות לא יכולנו לקיים פעילות תנועתית מסודרת
חברי התנועה נפגשו בקבוצות קטנות, כך חיפשו קשר ושייכות.
על עליה לא היה מה לחלום אפילו.
סכנות ממשיות ריחפו באויר. התחילו לקחת בחורים למחנה עבודה.
מעליונו השחירו מאוד השמיים.

במלחמה

הייתי בת תשע כאשר היטלר עלה לשלטון בגרמניה.
שמעתי על כל הזוועות, אשר ברעיונות שלו, וידעתי
שהמבוגרים פחדו ממה שעלול לקרות ליהודים.
יום אחד שאלתי לתומי:" למה שלא יהרוג אותו, מישהו
שרוצה להתאבד?"
היתה זו כנראה, מין תחושה ילדותית, שהנה סכנה
גדולה מתקרבת, וצריך לחשוב איך להימלט ממנה.
הסכנה הזאת נעשתה לאסון מוחשי מאוד, קודם בגרמניה,
ועם פרוץ מלחמת העולם השניה – בארצות הכיבוש הגרמני.
להונגריה הם הגיעו ב-19 למרץ 1944. אני זוכרת את היום.
היה זה יום אביבי, יום ראשון בשבוע, ואני מטיילת לי ברחובות
בודפשט עם חבר תנועה- שעיה פטמן-(היום גר בחולון)
אנחנו יצאנו מאירוע ספרותי שבתיאטרון הלאומי, והנה
הידיעה המחרידה נופלת עלינו כמו רעם ביום בהיר,
כאילו פצצה נוחתת על הראש: הרגמנים נכנסו להונגריה!

מן היום הזה הכל התנהל במהירות מסחררת. על הגרמנים היה
למהר בביצוע מזימותיהם, הם הרגישו, שסוף שלטון הנאציזם
מתקרב. הפקודות על הגבלת התנועה של היהודים יצאו
תוך ימים ספורים.
יהודים צריכים ללבוש טלאי צהוב.
יהודים צריכים להתייצב.
ליהודים אסור לנסוע.
התחילו לתפוס יהודים ברחוב ובעיקר בתחנת הרכבת.
בתוך ימים ספורים היה עלי להחליט החלטות מאוד גורליות.
ההתלבטות היתה בין לנסות להשיג תעודות מזויפות
ולהסתתר בתור לא יהודיה, או לנסוע ל-NYIREGYHAZA
אל ההורים.
באחד הלילות ההם חלמתי חלום, והחלום ההוא היה גורם מכריע
בהחלטתי. חלמתי שאני נוסעת ברכבת, וליהודים כבר אסור לנסוע,
והנה באים לבקש את התעודות שלי, ומאשימים אותי שאני יהודיה.
אני מנסה בכל כוחי להכחיש זאת, והנה אני רואה שאני מחזיקה
ספר עברי בידי, ובכך הסגרתי את עצמי. החלום הזה השפיע עלי
עמוקות. הבנתי שלא אוכל לשקר ולהעמיד פנים לאורך זמן.
הדרך הזאת לא מתאימה לאישיותי.
שיקול נוסף היה ש-NYIREGYHAZA קרובה לגבול המזרחי של
הונגריה ודיברו על כך שהרוסים מתקרבים לגבול, ואולי יגיעו
לשחרר את החלק המזרחי של הונגריה לפני שישחררו את עיר הבירה.
בעקבות הדברים האלה החלטנו –דיצי ואני- לחזור להורים
ולהיות אתם בכל אשר יהיה.
ב-NYIREGYHAZA כמו בכל ערי השדה ריכזו את היהודים בגטאות.
בתוך שבועות מספר היהודים נאלצו לעזוב את בתיהם
לעבור לגטוא.
אנחנו בהחלטה מהירה מיום אחד לשני, החלטנו להתחתן בתקוה
שכך נוכל להישאר ביחד.
שלושה ארבעה רחובות של העיר נקבע לשטח הגטוא, בהם
ריכזו את כל היהודים בצפיפות איומה, סגורים בגדר תיל,
מוקפים שמירה חזקה.
מהגטוא ניתנה לנו אפשרות של בריחה, תוך סיכון רציני,כמובן,
אבל אנחנו לא בחרנו באפשרות הזאת.
אחד מחברי התנועה – אפרא לווינגר –(היום גר ברמת אביב)
בא מבודפשט, סיכן את עצמו, נכנס לגטוא, הביא תעודות מזוייפות
עבורנו, והציע לנו לבוא אתו. היה עלינו להחליט תוך שעה שעתיים
ואנחנו החלטנו להישאר עם ההורים.
לא זמן רב אחרי זה התחילו הטרנספורטים. כל יהודי העיר נשלחו לאושויץ
בשלושה טרנספורטים. אנחנו היינו עם ההורים של DICI . אבא שלו
היה בירודנראט, וכך נשארנו, יחד אתם, לטרנספורט האחרון.
אבל הוריי כבר נשלחו בינתיים למחנה ריכוז. הייתי אז מוכנה לכל.
היו פליטים מפולחן שעסקו בהברחת יהודים מן הגטו תמורת תשלום.
כך קרה שיום אחד הציעו לי מקום במונית שתסיע אותי לבודפשט.
אמרו שלמחרת DICI יוכל לבוא אחרי. החלטתי לברוח. היה עלי
לצאת מהגטו, להוריד את הטלאי הצהוב, ולהגיע לכתובת מחוץ לגטו.
כך אמנם עשיתי, לבדי. אך כאשר הגעתי לכתובת ההיא, חיכו לי שם
הז'נדרמים (שוטרים) ונתפסתי. יחד עם עוד יהודים שהיו אמורים

לברוח באותה מכונית. לקחו אותנו למשטרה. קצין משטרה העמיד אותנו בשורה וסטר לכל אחד סטירה הגונה, והכניסו אותנו לבית הסוהר. היינו שם כשבועיים. כמעט התחננו להישאר בבית הסוהר, כי כבר ידענו מה מחכה לנו. זה לא עזר לנו. הם לא רצו אותנו אפילו בבית הסוהר.
וכך קרה שגם אנחנו נמצאים בתוך השיירה המובלת לתחנת הרכבת. אני זוכרת את ההליכה לאורך הרחוב הראשי של העיר, בליווי מזוין, ואת האוכלוסיה המקומית הלא יהודית, עומדת בצדדים לאורך הרחוב, וצופה בנעשה לנו, כמו בהצגה.

ברכבת, בקרון של בהמות דוחסים אנשים לנסיעה של יומיים ויותר.
אי-אפשר לזוז או לקום, בתוך הקרון גם בית שימוש.
מישהו מת בדרך, ולא מסכימים להוציאו החוצה..
אי-אפשר לספר את הדברים האלה. לספר על הימים, על אותה שנה, שנה שלימה הייתי במחנות שונים.
אני מנסה להעלות תמונות בודדות מזכרוני.
...אושויץ.....פסֵי רכבת....הולכים על אבנים גדולות....
.....סלקציה.....נקודות מיון....
....קצינים צועקים....ימינה, שמאלה....בגרמנית צועקים...
...שלט גדול:arbeit macht frei העבודה משחררת....
כל הזמן נוקטים שיטות של שקרים ושל רמייה: אם תעבדו, אם תגידו.....הכל יהיה בסדר....
אני זוכרת בבהירות מוחלטת את התחושה הכבדה, שבה מצאתי את עצמי, מביטה על גדר הטיל המחושמלת, מגדלי שמירה גבהים מסביב, ואני שואלת את עצמי:איך יכולתי להגיע לכאן? תחושה קשה של אין אונים ושל אין מוצא.
....הולכים למקלחת....מוסרים את כל החפצים...מגלחים....
...אלפי נשים קירחות...
...צריף גדול...אלף נשים מכניסים לתוכו...
...אין מיטות, אין כלום...יושבות על הרצפה...ביום ובלילה...
...מנסות להישען זו על זו....
...מפקד...לפחות שליש מהיום עומדים במפקד....
...קצינים וקצינות עם כלבים....נובחים...צועקים...
....שואלים: מי חולה?....מי בהריון?...רוצים לתת להם"עבודה קלה"
....אומרים לא כדאי להתנדב.......כמה שעות אפשר לעמוד במפקד?...
....לא עובדים...אין מה לעשות באושויץ....
....לפעמים יש פקודה לאסוף פירורי ליכלוך....
....אוכל?..פעם ביום מביאים אזה תבשיל מגעיל בתוך חביות....
....עומדים בתור לקבל ממנו...קצת...עם סיום החלוקה מתנפלות נשים מספר על החביות, מלקקות, נכנסות לתוכן,כדי להגיע לעוד כף של מרק. יצר הקיום חזק. אני לא יכולתי לעשות זאת.
לאחר שלושה שבועות באושויץ, לוקחים אותנו למקומות אחרים.
מובילים ממחנה למחנה, לאורך כל גרמניה, עד הים הבלטי בצפון.
....סחוטים....רעבים....מיואשים....
...אני זוכרת באחד המקומות, בתחנת רכבת...הרכבת עומדת...
בתחנה אנשים מהאוכלוסיה המקומית...הנשים האסירות מתחננות לפרוסת לחם...רובן גם נענות...
....אני רעבה....אני בוכה...ואני לא יכולה לבקש...

...בכל מיני מחנות ביניים עלינו לעשות עבודות כפייה קשות...
...עבודות ללוא תכלית....להעמיס אדמה במקום אחד, ולהעביר אותה למקום אחר.... ואחרי זה שוב בחזרה...
...באחד המקומות נאלצנו לסחוב פסי רכבת ארוכים...
....שורה ארוכה של נשים, על פי הפקודה, היינו צריכים להרים ולהעביר את פסי הרכבת....המשקל הוא עצום....אין לנו כוח להרים
....נשים אחדות רק שמות את היד, ובזה מכבידות על היתר...
...צעקות של השומרים:מהר! מהר!... לכל מקום צריך ללכת מהר...
...לצאת מהצריף למפקד...צועקים:מהר החוצה!...
...הנשים נדחקות בדלת היציאה, ואז בשוט ביד מרביצים על הראש....
....חודשיים, חודשיים וחצי לאחר היותי בגרמניה במחנות מות שונים, לוקחים אותנו למחנה עבודה ליד LEIBZIG ,כוח עבודה צעיר למאמץ המלחמתי שלהם...כולנו היינו במצב פיזי ירוד מאוד. מאכילים אותנו במשך שבוע ימים במזון קצת יותר טוב, כדי שנמשיך להחזיק מעמד.
....ישנות על דרגשי עץ, בלי שום דבר על הקרש החסוף...
...שמות את הנעליים מתחת לראש....בלילה עכברים מטיילים בינינו...
....עובדות בבית חרושת לחלקי אוירונים...13 שעות עבודה ביום... הליכה של שעה לשם, והליכה של שעה בחזרה...
....בעבודה פיקוח חמור....לא לעשות שגיאות....זה סבוטז'...חבלה...
...חלוקת אוכל פעם אחת ביום...מרק וקצת לחם,שמנסים לחלק אותו לכמה פעמים....שיספיק לכל היום....
....רעבות כל הזמן...מדברות על אוכל כל הזמן...
....חולמים על כיכר לחם שלם, בחמאה, שאפשר לפרוס, למרוח ולגמור לאכול הכל....כאשר תיגמר המלחמה...
....כך ימים....ושבועות....וחודשים....
איך עמדנו בכל זה?

השחרור

הייתי בגרמניה עם אחותו ועם בת דודתו של דיצי במשך כל השנה. ציפינו יחד לסיום המלחמה, קיווינו שאז נפגוש את בני המשפחה. שמחנו עם כל הפצצה, שעברה מעל ראשנו, כי ידענו שזה מקרב את הסוף של הסיוט.
כאשר הצבאות של הרוסים והאמריקאים התקרבו והקיפו את הגרמנים,הגרמנים ברחו ולקחו אתם את כל מחנה האסירים.
כך הובילו אותנו במשך עשרה ימים, במסע מוות, בהליכה של עשרות קילומטרים בכל יום, ובלי מזון בכלל. במקומות שמצאנו בשדות שבצדי הדרך תפוחי אדמה,אכלנו אותם כך בלתי מבושלים.
לאחר עשרת הימים הנוראים האלה, נדמה לי, שהיה זה ב-24 לאפריל 1945, שבועיים לפני סיום המלחמה.
השיירה שלנו צועדת על הכביש, והנה מולנו מופיעים ג'יפים ומכוניות של הצבא האמריקאי.
ה נ ה ה ם ב א י ם ל ש ח ר ר א ו ת נ ו!!
הגרמנים מרימים ידיים, מובסים.
ואנחנו חופשיים!!
לוקחים אותנו לעיירה הקרובה, משכנים אותנו באזה מבנה גדול, אולי בית ספר, מבשלים לנו דייסת סולת, כי צריכים לאכול

משהו קל לאחר שלא אכלנו כל כך הרבה ימים.
למחרת – קשה לשכוח – היה זה מין פסטיבל עצום של יום השחרור
של סיום המלחמה. היו שם מאות אולי אלפים של אסירים ממחנות
שונים, יהודים ולא יהודים, מכל העמים....
אנשים מתחבקים ומתנשקים... בוכים מרוב שמחה....
פתאום שפע של אוכל....קשה להתאפק, למרות שמזהירים
אותנו לאכול בהדרגה.
רבים מתו לאחר השחרור, כי אכלו יותר מדי, ומהר מדי

בימים שלאחר מכן פותחים מחסנים של מזון ושל לבוש.
אני זוכרת תמונה:אנשים סוחבים שקים של סוכר,
הסוכר ממש נשפך ברחובות.
בפגישה מקרית עם האכלוסיה המקומית הגרמנית,
האנשים מנסים להצטדק:"Wier sind unschuldig אנחנו לא אשמים"
עד היום הזה כך הם אומרים.
אחרי שבועות אחדים מתחילים לארגן רכבות להונגריה.
חזרתי לעיר שלנו NYIREGYHAZA ואז לאט לאט התבררה
המציאות המרה, שאני היחידה מכל משפחתי, שחזרתי מהמחנות.
הייתי שבורה, אבל אני לא זוכרת את עצמי בוכה. גם לא בכיתי
במשך כל אותה שנה איומה.
לא פעם אני חושבת שזו הסיבה לרגישותי הרבה לבכי, כי כאשר
הייתי צריכה לבגות, לא יכולתי.
היו בי רגשות של נקם. רציתי להתנדב לנקום בגרמנים,בפרט בנשים
הגרמניות.
במצב זה מצא אותי יעקב מירון (אז מרקוביץ) הוא נחלץ לעזור לי.
הוא שכנע אותי לחזור לבודפשט, לעיר הבירה, ולהצטרף
לחברי התנועה, לאלה שנשארו שם, ולאלה שחזרו משם.
ואני הסכמתי.
וכאן מתחילה פעולת השיקום שלי, החזרה אל החיים.
פגישות עם חברים שהכרתי לפני המלחמה, הכרות עם חברים
חדשים,בנייה מחדש של התנועה, שבה אני מתחילה לקחת חלק פעיל.
מגיעים שליחים מן הארץ. אני מדריכה. אני מרכזת את אחד הקינים
בבודפשט, אני חברת ההנהגה הראשית של תנועת "השומר הצעיר"
בהונגריה. אני מנהלת מושבת קיץ ב-1946. זו תקופת זוהר
והתחדשות של השומר הצעיר בהונגריה.
אלף שומרים בתנועה ואני חלק פעיל בכל זה.
הייתי צעירה בת עשרים ואחת, אידאליסטית, וכנראה גם חזקה מאוד,
אם יכולתי להתגבר על כל מה שעבר עלי. יחד עם זה בפנימיותי
הרבה רגשות סוערים, אי-בהירות לגבי תכלית החיים, כפי שהדברים
באו לידי ביטוי בדפי יומן שכתבתי באותם הזמנים.
עם חלוף השנים אני מתחילה להרגיש את המשקעים הנפשיים,
שנותרו בתוכי, את הפצעים ואת הצלקות, שנשארו בנפשי מן
התקופה הנוראה הזאת.
נשארתי בהונגריה במשך שנתיים בפעילות התנועה עד עלייתי ארצה
בשנת 1947. בדרך ארצה לא היתה קלה, עליתי עם יעקב מירון.
ביום הראשון למסע נתפסנו בגבול הצ'כי. ישבנו בבית הסוהר
רק יום אחד ובעזרת התנועה שוחררנו משם.
מעבר גבולות אי-לגלי, באישון לילה, ניירות מזוייפים

מצ׳כיה לאוסטריה ומשם לאיטליה. חמישה חודשים היינו בדרך,
והגענו ארצה באניה PACE בנובמבר 1947 ימים מספר לפני
כ״ט בנובמבר, ליל ההחלטה באומות המאוחדות על חלוקת הארץ
למדינה יהודית ולמדינה ערבית
שנים פקדו אותי חלומות זוועה על בריחה, על מעבר גבולות,
ועל כך שאני נרדפת, רודפים אותי, רודפים.

לאחר כל זה, היתה זו חוויה מיוחדת להגיע לארץ.שנים חיכיתי לזה.
אני זוכרת את ההרגשה של חוף מבטחים.
סוף סוף להיות חופשיה בארץ שהיא גם שלי.
כאן הכל, כולם הם משלנו, אפילו השוטרים הם משלנו.
לא נרדפים, לא עוד פחד מוות.
אני בבית.
הרגשה זו מלווה אותי מאז שעליתי ארצה ועד היום הזה.
הרגשת שייכות עמוקה לעם הזה ולארץ הזאת.
עם כל מה שיקרה כאן, עם כל הביקורת שישנה לפעמים
-זאת היא הארץ שלי ואני חלק ממנה.
אולי עולה מן הדברים שלי שהתחושה הזאת צומחת משורשים
עמוקים ומחוויות מכאיבות.
ומן הכאב נולדים חיים חדשים.